

نقش عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در بزه‌دیدگی در فضای مجازی

عیسی خواجه‌اند احمدی^۱، سارا ابراهیمی^۲

چکیده

آسیب‌های اجتماعی در هر جامعه‌ای یکی از عمده‌ترین عوامل تهدیدکننده نظام اجتماعی تلقی شده و از عوامل کندشدن روند توسعه و در مواردی عامل بازدارنده آن محسوب می‌شود؛ بنابراین موفقیت در مقابله با آسیب‌های اجتماعی معرف موفقیت در توسعه و بهبود حیات اجتماعی جامعه است. یکی از این آسیب‌ها که خود معلول توسعه جامعه و گسترش فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات بوده، بزه‌دیدگی در فضای مجازی است. لذا پژوهش حاضر با هدف شناسایی رابطه عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی با بزه‌دیدگی در فضای مجازی صورت پذیرفت. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران بود که ۳۲۶ نفر از آن‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی مجازی به‌عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. شرکت‌کنندگان در این پژوهش به مقیاس‌های بزه‌دیدگی در فضای مجازی (بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۹)، خودپنداره (گارسیا-گراو و همکاران، ۲۰۱۴)، ارتباط والد-نوجوان (پورسل، ۲۰۰۷) و قربانی‌شدن توسط همسالان (جوزف و استاکتون، ۲۰۱۸) به‌صورت برخط پاسخ دادند. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد خودپنداره، ارتباط والد-نوجوان و قربانی‌شدن توسط همسالان پیش‌بینی‌کننده تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی در میان دانش‌آموزان هستند که در این میان ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان و قربانی شدن کلامی و دستکاری اجتماعی توسط همسالان به‌عنوان عامل خطر برای افزایش بزه‌دیدگی در فضای مجازی و خودپنداره اجتماعی و جسمانی و ارتباط باز والد-نوجوان به‌عنوان عوامل محافظ در برابر بزه‌دیدگی در فضای مجازی محسوب می‌شوند. این نتایج، اهمیت توجه به وضعیت حضور دانش‌آموزان در فضای مجازی و خطرات ناشی از آن و تدبیر و کاربست راهکارهایی برای تقلیل عوامل منفی اثرگذار و مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی و ایجاد و بهبود عوامل مثبت محافظ را توسط خانواده و نظام آموزش و پرورش مورد تأکید قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: خودپنداره، ارتباط والد-نوجوان، قربانی شدن توسط همسالان، بزه‌دیدگی در فضای مجازی.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۲۲

^۱ دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) (Email: issaahmadi@yahoo.com)

^۲ دکتری روانشناسی تربیتی، عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران، ایران (Email: Sarah.bloodcold@gmail.com)

مقدمه

بنیان هر جامعه به هم‌نوایی اعضایش با ارزش‌ها و هنجارهای آن متکی است. تخطی اعضای جامعه از هنجارهای اجتماعی سبب می‌شود جامعه نتواند به آسانی کارکردهای خود را انجام دهد و در نتیجه دچار بی‌سازمانی و بی‌نظمی شود. در این حالت مکانیسم‌های کنترل اجتماعی (رسمی و غیر رسمی) وارد عمل می‌شوند تا افراد ناهمنوا را به هم‌نوایی با هنجارها و ارزش‌های جامعه وادار نمایند. چنانچه این مکانیسم‌ها مؤثر نیافتند و افراد همچنان به تخطی از هنجارها ادامه دهند، ممکن است شیرازه نظام اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جامعه با خطر جدی روبرو شود (کوهی، ۱۳۹۲). یکی از مهمترین واقعیت‌هایی که جامعه مدرن امروز درگیر آن است مسائل و آسیب‌های اجتماعی می‌باشد که بخشی از این آسیب‌های اجتماعی موجود در جامعه مربوط به کودکان و نوجوانان است. این گروه به دلیل ویژگی‌های خاص خود مانند فقدان توانایی و مهارت‌های اجتماعی لازم برای مواجهه صحیح با محیط اجتماعی، وابستگی به والدین و بزرگسالان و طی کردن فرایند رشد خود، بیشتر از سایر گروه‌ها در معرض آسیب قرار دارند. (حسینیپاکدهی و رضوانی، ۱۳۹۱). آسیب‌ها، با گسترش و بدل شدن به مسائل اجتماعی سد راه توسعه جامعه بشری هستند و کیفیت زندگی بشری را با دشواری روبرو می‌سازند. توسعه متوازن هنگامی حاصل می‌شود که رشد همراه با بهبود در کیفیت زندگی شامل کاهش در مسائل اجتماعی باشد. افزایش روند بزه‌های اجتماعی نه تنها مانعی برای دستیابی به توسعه همه جانبه است، بلکه مانعی در راه ایجاد جامعه‌ای متعادل در آینده خواهد بود (یوسفی و اکبری، ۱۳۹۰). در حال حاضر جامعه ایران مانند سایر جوامع مدرن از یک سو از زمینه‌های توانایی‌بخش برای تغییر مؤلفه‌های نامطلوب خود برخوردار است و از سوی دیگر با کژگی‌ها و بدقواره‌گی‌های جدی روبرو است. یکی از این کژگی‌ها بزه‌کاری فضای مجازی میان نوجوانان است. بزه‌کاری در فضای مجازی رفتاری تعمدی، توأم با خشونت و مکرر است که در آن فرد یا گروهی از افراد از دستگاه‌های الکترونیکی به‌ویژه اینترنت و تلفن هوشمند برای زورگویی علیه فردی که توانایی دفاع از خود را ندارد، استفاده نمایند (بوئلگا، مارتینز-فرر و کاوا، ۲۰۱۷). افزایش و گسترش بزه‌کاری در فضای مجازی در میان نوجوانان ناشی از عوامل متعددی مانند افزایش دسترسی و استفاده انبوه از تلفن‌های هوشمند در دوره نوجوانی است (اورتگا-باران، بوئلگا، کاوا و تورالبا، ۲۰۱۷؛ لی و شین، ۲۰۱۷). در حال حاضر، گوشی‌های هوشمند به دلیل کاربرد در کسب اطلاعات جدید، سرگرمی و تفریح، تعامل با دیگران و خودابرازی به عنصری اساسی در زندگی تحصیلی و اجتماعی نوجوانان تبدیل شده‌اند (سراجی، حبیب‌زاده و شریفی رهنمو، ۱۳۹۶؛ به نقل از فتحی، کلدی و ساروخانی، ۱۳۹۸). کاربران نوجوان ممکن است به دلیل عدم آشنایی با کارکردها و آسیب‌های این فضا، با اطلاعات نامن و نامتناسب با سن و یا آزار و اذیت از سوی برخی افراد مواجه شوند. از این رو، فضای مجازی نه تنها می‌تواند برای اهداف آموزشی و برقراری ارتباط مثبت با دیگران مورد استفاده قرار گیرد، بلکه می‌تواند به راحتی برای آزار همسالان به کار گرفته شود. تجربه منفی بزه‌دیدگی در فضای مجازی آزادی عمل نوجوان را در استفاده از منابع باارزش آنلاین تضعیف کرده و منجر به پیامدهای شدید عملکردی و روانی-اجتماعی می‌گردد (هندوجا و پاچین، ۲۰۰۸). از پیامدهای بزه‌دیدگی در فضای مجازی می‌توان به مشارکت اندک در فعالیت‌های تحصیلی (ویلارد، ۲۰۰۷)، ناسازگاری‌های اجتماعی (کووالسکی، جومتی، اسکرودر و لاتانر، ۲۰۱۴)، اضطراب و افسردگی (یوبرو و همکاران، ۲۰۱۷؛ گریگوردویل، ۲۰۱۷؛ ناوارو، یوبرو و لارانگا، ۲۰۱۸)، افکار خودکشی (سرافرینی، مازیو، پیکینینی، فلوری، فرینو، پامپیلی و همکاران، ۲۰۱۵)، افزایش احساس تنهایی قربانی به دلیل عدم آگاهی والدین از بزه‌دیدگی فرزندان (بوئلگا، مارتینز-فرر و موسیتو، ۲۰۱۶؛ نوسنتینی، فیورتینی، دی‌پائولا و منسینی، ۲۰۱۸)، سطح پایین خودکارآمدی، خودپنداره منفی و خود را سزاوار سوءاستفاده دانستن، ضعف اشتها، سردرد، اختلالات خواب، طرد از سوی همسالان (کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴) و ... اشاره کرد. پیشرفت‌های فناوری باعث تغییر شیوه‌های زورگویی در فضای مجازی شده است (کراس، بارنز، پاپاگنورگیو، هادون، هرن و لستر، ۲۰۱۵؛ کوهن-آلماگور، ۲۰۱۸). به این ترتیب برای پیشگیری و مداخله به موقع در بزه‌دیدگی در فضای مجازی و

پیامدهای منفی آن ضروری است عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی مرتبط با آن مورد مطالعه قرار گیرد (کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴).

بونلگا، مارتینز-فرر، موسیتو و اورتگا-باران (۲۰۱۹) بزه‌دیدگی در فضای مجازی را در قالب بزه‌دیدگی مستقیم و غیرمستقیم تعریف کردند؛ بزه‌دیدگی مستقیم، حملات مستقیم (کسی به من توهین کرد یا در شبکه‌های اجتماعی مسخره‌ام کرد) و یا رفتارهای اجتماعی (شخصی من را از گروه‌ها حذف یا بلاک کرد تا من هیچ دوستی نداشته باشم) را دربرمی‌گیرد. بزه‌دیدگی غیرمستقیم شامل رفتارهایی مانند دستکاری تصاویر (شخصی فیلم‌هایی از من ساخت و یا عکس‌هایم را دستکاری کرد)، جعل هویت (شخصی با اطلاعات شخصی‌ام در اینترنت پروفایلی کاذب ساخت) و یا هک کردن (شخصی رمز عبورم را در شبکه‌های اجتماعی تغییر داد به طوری که نمی‌توانم به آن‌ها دسترسی داشته باشم) می‌باشد.

یکی از عوامل فردی مهم تأثیرگذار بر بزه‌دیدگی در فضای مجازی خودپنداره است (کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴؛ لوبک و پیترمن، ۲۰۱۸). هارتر (۱۹۹۹) خودپنداره را به‌عنوان سازه‌ای شناختی و اجتماعی توصیف می‌کند که در طول زندگی توسط مجموعه‌ای از ویژگی‌ها به‌صورت هوشیارانه شکل می‌گیرد. منبع اصلی اطلاعات برای خودپنداره یا تصویری که شخص از خود دارد، تعامل فرد با دیگران مانند والدین، معلمان و دوستان است. این ارزیابی و ادراک در زمینه‌های مختلف زندگی صورت می‌گیرد. گارسیا و موسیتو (۱۹۹۹ و ۲۰۰۱) بر اساس مدل نظری شاولسون، هابنر و استانتون (۱۹۷۶) تعریفی چندبعدی از خودپنداره در زمینه‌های بالینی و تجربی ارائه کرده‌اند که شامل ابعاد تحصیلی، اجتماعی، هیجانی، خانوادگی و جسمانی است. خودپنداره تحصیلی یا شغلی که به ادراکات فرد از کیفیت عملکرد خود به‌عنوان دانش‌آموز یا شاغل اشاره دارد؛ خودپنداره اجتماعی که بیانگر ادراک فرد از عملکرد خود در روابط اجتماعی است؛ خودپنداره هیجانی که ادراکات فرد از حالات هیجانی و واکنش به شرایط خاص را دربرمی‌گیرد؛ خودپنداره خانوادگی که بیانگر ادراکات فرد از مشارکت و همکاری و یکپارچگی در محیط خانواده است و خودپنداره جسمانی که ادراک فرد را از شکل و ظاهر جسمانی‌اش دربرمی‌گیرد.

خانواده به‌عنوان مهم‌ترین نهاد جامعه‌پذیری افراد، در پیشگیری و یا تشدید بزه‌دیدگی سنتی و بزه‌دیدگی در فضای مجازی و پیامدهای آن‌ها نقش اساسی بر عهده دارد؛ کودکان روابط خشونت‌آمیز و یا نوع‌دوستانه‌ای را که بعدها با دوستان و همسالانشان در مدرسه و جامعه برقرار می‌کنند، از خانواده می‌آموزند؛ خانواده منبع اصلی حمایت و محبت اجتماعی است که افراد به‌ویژه در زمان نوجوانی، دریافت می‌کنند؛ همچنین، خانواده با نظارت بر رفتار آنلاین کودکان و نوجوانان، می‌تواند نقش پیشگیرانه را در بزه‌کاری و بزه‌دیدگی در فضای مجازی و نیز آسیب‌های ناشی از آن‌ها ایفا کند (الگار، ناپولتانو، ساول، دیرکز، کریگ، پوتیت و همکاران، ۲۰۱۴؛ لاراناگا، یوبرو، اووجرو و ناوارو، ۲۰۱۶).

در سطح عوامل خانوادگی، روابط مثبت والدین با نوجوانان و آگاهی از فعالیت‌های آنلاین آن‌ها به‌عنوان عاملی محافظ در برابر استفاده مشکل‌ساز از فضای مجازی عمل می‌کند. در مقابل جو منفی محیط‌های خانوادگی با کاهش منابع مقابله فردی و اجتماعی نوجوانان، باعث آسیب‌پذیری بیشتر آن‌ها در برابر بدرفتاری و زورگویی همسالان در فضای مجازی می‌شود (لریا، سامارا و ولک، ۲۰۱۳؛ ناوارو و همکاران، ۲۰۱۵). روابط مثبت والدین با نوجوانان همراه با درک مشکلات و نگرانی‌های آن‌ها و آموزش مهارت‌هایی که منجر به ایجاد احساس بهتر در هنگام ناراحتی و مشکل می‌شود، در جلوگیری از مواجهه آن‌ها با زورگویی در فضای مجازی تأثیرگذار است (وانگ، ایانوتی و ناسل، ۲۰۰۹).

در سطح عوامل اجتماعی قربانی شدن توسط همسالان یکی دیگر از عوامل مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی است. قربانی شدن توسط همسالان عبارت است از مواجهه مکرر و هدفمند فرد با سوءاستفاده از قدرت و آسیب از طرف یک یا چند همسال در طی یک دوره زمانی (الویس، ۱۹۹۳). قربانی شدن توسط همسالان را می‌توان به قربانی شدن آشکار و رابطه‌ای طبقه‌بندی کرد (استورچ، براسارد و ماسیا-وارنر، ۲۰۰۳؛ کریک و گراتپتر، ۲۰۰۹). بزه‌دیدگی آشکار شامل رویارویی با حملات جسمی یا تهدید

به آسیب جسمی است و بزه‌دیدگی رابطه‌ای، دستکاری هیجانی قربانی و استفاده از نیروهای اجتماعی برای آسیب روانی به قربانی را دربرمی‌گیرد. همچنین، مینراد و جوزف (۲۰۰۰) قربانی شدن توسط همسالان را در قالب چهار شیوه قربانی شدن برشمردند: قربانی شدن جسمی که مواجهه با آسیب‌های جسمی مانند مشت و لگد را دربرمی‌گیرد؛ قربانی شدن کلامی که شامل رفتارهایی مانند با نام بد صدا زدن یا تحقیر و تمسخر قربانی است؛ دستکاری اجتماعی که رفتارهای اجتماعی منفی برخی از افراد را برای تحریک دیگران علیه فرد شامل می‌شود و حمله به دارایی و اموال که مواردی مانند خسارت یا سرقت اموال را دربرمی‌گیرد. با گسترش استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در میان گروه سنی نوجوان، شیوه‌های بزه‌دیدگی آن‌ها نیز تغییر یافته‌اند که این امر، پژوهش پیرامون عوامل مؤثر و مرتبط با آن را در طراحی مداخلات پیشگیرانه و ارزیابی موفقیت آن‌ها مهم ساخته است و از سوی دیگر خلاء موجود در ادبیات پژوهشی این حوزه در میان پژوهشگران ایرانی علاقه‌مند به پژوهش در حوزه بزه‌دیدگی در فضای مجازی، ضرورت مطالعه دقیق را در بررسی عوامل مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی میان گروه‌های مختلف مشارکت-کنندگان، به عنوان اولویت پژوهشی اجتناب‌ناپذیر، آشکار می‌سازد. از این رو، پژوهش حاضر قصد دارد به منظور بررسی عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی در دانش‌آموزان دختر به سؤال‌های زیر پاسخ دهد:

- آیا بین خودپنداره و بزه‌دیدگی در فضای مجازی رابطه‌ای وجود دارد؟
- آیا بین ارتباط والد-نوجوان و بزه‌دیدگی در فضای مجازی رابطه‌ای وجود دارد؟
- آیا بین قربانی شدن توسط همسالان و بزه‌دیدگی در فضای مجازی رابطه‌ای وجود دارد؟
- آیا عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی قابلیت پیش‌بینی تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی را در دانش‌آموزان دختر دارند؟

پیشینه پژوهش

پژوهش بونلگا، کاوا و موسیتو (۲۰۱۰) در بررسی میزان شیوع بزه‌دیدگی از طریق تلفن هوشمند و اینترنت و بررسی تفاوت‌های جنسی و سال تحصیل در نوع خشونت الکترونیکی نشان داد در طی یک سال گذشته (۶/۲۴٪) نوجوانان از طریق تلفن هوشمند و (۲۹٪) از طریق اینترنت مورد آزار و اذیت قرار گرفتند. همچنین، دانش‌آموزان به‌ویژه دختران در دو سال اول دبیرستان قربانی فضای مجازی می‌شدند. پژوهش بونلگا، کاوا و موسیتو (۲۰۱۲) نشان داد میان بزه‌دیدگی در فضای مجازی با افسردگی، استرس ادراک‌شده، تنهایی و انزوا و بزه‌دیدگی سنتی همبستگی مثبت و معنی‌دار و با رضایت از زندگی همبستگی منفی و معنی‌دار وجود دارد. پژوهش مارتینز-فرر، مورنو و موسیتو (۲۰۱۸) نشان داد دختران و نوجوانان ۱۴ تا ۱۶ ساله بیشتر به صورت مشکل‌ساز از شبکه‌های اجتماعی آنلاین استفاده می‌کردند. همچنین، نوجوانانی که از شبکه‌های اجتماعی آنلاین استفاده مشکل‌ساز بیشتری داشتند، رفتارهای تهاجمی بیشتری از نوع واکنشی آشکار، ابزاری و رابطه‌ای نشان می‌شدند و سطوح بالاتر بزه‌دیدگی آشکار، کلامی و رابطه‌ای را گزارش می‌کردند. اگرچه پسران سطوح بالاتری را در همه انواع بزه‌دیدگی نشان دادند اما دختران بیشتر بزه‌دیدگی رابطه‌ای را تجربه می‌کردند. همچنین، نوجوانان سنین ۱۱ تا ۱۴ ساله با بیشترین استفاده مشکل‌ساز، بیشترین قربانیان کلامی و رابطه‌ای آشکار را شامل می‌شدند. پژوهش بونلگا و همکاران (۲۰۱۹) در بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس بزه‌دیدگی در فضای مجازی حاکی از رابطه مثبت و معنی‌دار بزه‌دیدگی در فضای مجازی با قربانی شدن توسط همسالان و ارتباط توهین‌آمیز والد-نوجوان و رابطه منفی و معنی‌دار با خودپنداره و ارتباط باز والد-نوجوان بود.

مطالعات متعددی به نقش خودپنداره مثبت در سازگاری روانی-اجتماعی، بهزیستی اجتماعی و بهبود عملکرد تحصیلی اشاره داشته‌اند (کاوا و موسیتو، ۲۰۰۰؛ موسیتو و گارسیا، ۲۰۰۴؛ رودریگز، کابانچ، وال، نونز و گونزالز-پیندا، ۲۰۰۴؛ فونتس، گارسیا، گارسیا و لیل، ۲۰۱۱). پژوهش (بایرکتار، موچاکووا، ددکووا، سرنا و سوکیکووا، ۲۰۱۵؛ آلاوز-گارسیا، دوبارو و نونز، ۲۰۱۵) نشان داد خودپنداره عامل پیش‌بینی‌کننده بزه‌دیدگی جوانان در فضای مجازی است، به طوری که افزایش خودپنداره مثبت خطر بزه-

دیدگی و رفتارهای ناسازگار را کاهش می‌دهد. آیلیرا و رادیسو-گاریسا (۲۰۱۷) در پژوهشی نشان دادند قربانیان خشونت جنسی در نوجوانی، خودپنداره هیجانی و جسمانی ضعیفی دارند. در پژوهش کرسپو-راموس، رومرو-ابریو، مارتینز-فرر و موسیتو (۲۰۱۷) نوجوانان با سطح مشارکت بالا در جامعه نمرات بالایی را در خودپنداره تحصیلی و اجتماعی و رضایت از زندگی و نمرات پایینی را در احساس تنهایی به دست آوردند. پژوهش لوبک و پیترمن (۲۰۱۸) نشان داد خودپنداره اجتماعی با شیوه‌های بزه‌دیدگی در فضای مجازی همبستگی منفی و معنی‌دار دارد و دانش‌آموزان دختر نسبت به پسران خیانت بیشتر و دانش‌آموزان بزرگتر محرومیت اجتماعی کمتر اما مزاحمت سایبری بیشتر را گزارش می‌کنند. بررسی ادبیات پژوهشی نشان می‌دهد خودپنداره در پیش‌بینی بزه-دیدگی در فضای مجازی نقش واسطه‌ای دارد (کرشمر، ۲۰۱۶؛ واچز، جیسکروا، وازسونی، ولف و جانگر، ۲۰۱۶) و برای ارتباط مستقیم و متقابل بین این دو متغیر هنوز پشتیبانی پژوهشی کافی وجود ندارد.

پژوهش یبارا و میشل (۲۰۰۴) نشان داد روابط ضعیف خانوادگی همراه با نظارت ناچیز والدین، که فاقد پیوند عاطفی هستند و روابط توأم با نظارت شدید و مقررات سختگیرانه، با زورگویی و بزه‌دیدگی مکرر در فضای مجازی مرتبط هستند. وانگ و همکاران (۲۰۰۹) نشان دادند روابط مثبت والدین به‌منظور درک مشکلات و نگرانی‌های نوجوانان و نیز مهارت‌های آن‌ها برای شناخت هیجان‌ها و عواطف نوجوانان، از آن‌ها در برابر خشونت‌های فضای مجازی محافظت می‌کند. بر اساس پژوهش سگرین، نوارز، آروایو و هاروود (۲۰۱۲) مشکل در رابطه با والدین منجر به احساس تنهایی در نوجوانان می‌شود. پژوهش لریا و همکاران (۲۰۱۳) نشان داد بین جو منفی خانواده و کاهش منابع مقابله فردی و اجتماعی نوجوانان رابطه نزدیکی وجود دارد که باعث آسیب‌پذیری بیشتر آن‌ها در برابر قربانی شدن توسط همسالان می‌شود. پژوهش گومس-فرانکو و سندین (۲۰۱۴) نشان داد روابط خانوادگی ناکارآمد سبب می‌شود کودکان بیشتر وقت خود را در فضای مجازی بگذرانند تا بتوانند آن را جایگزین تعاملات خانوادگی نمایند. ماکری بوتساری و کاراگیانی (۲۰۱۴) دریافتند مشکلات ارتباطی والدین و کودک، تداوم بزه‌دیدگی در فضای مجازی را به‌دنبال دارد. در مقابل، انسجام و حمایت والدین منبع مناسبی در سازگاری اجتماعی و توسعه روابط مثبت نوجوانان با همسالان است و از آن‌ها در برابر زورگویی‌های فضای مجازی محافظت می‌کند (ناوارو و همکاران، ۲۰۱۵). بوئلگا و همکاران (۲۰۱۶) نشان دادند آن دسته از نوجوانانی که روابط خانوادگی خود را به‌لحاظ عاطفی ضعیف گزارش می‌کنند و در برقراری ارتباط با والدین خود مشکل دارند به‌گونه‌ای که روابط آن‌ها با والدینشان همراه با بی‌تفاوتی یا طرد است، بیشتر در معرض زورگویی‌های فضای مجازی قرار می‌گیرند. در پژوهش لارانگا و همکاران (۲۰۱۶) ارتباط اجتنابی با مادر در مورد سه گروه از قربانیان نوجوان در فضای مجازی (گهگاهی، شدید و روزانه) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج نشان داد ارتباط اجتنابی با مادر با بزه‌دیدگی گهگاهی در فضای مجازی رابطه معنی‌دار دارد. همچنین، اشکال منفی ارتباط مانند روابط توهین‌آمیز با بزه‌دیدگی شدید در فضای مجازی همراه بود در حالی که روابط باز عامل محافظ بالقوه در برابر بزه‌دیدگی روزانه بود و رابطه بین احساس تنهایی و بزه‌دیدگی در فضای مجازی را تعدیل می‌کرد. بر این اساس، روابط خانوادگی قربانیان فضای مجازی همراه با الگوهای ارتباطی ضعیف، منفی، اجتنابی و تعارض‌آمیز با والدین است که این الگوهای ارتباطی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در رشد نوجوان ممکن است میزان قربانی شدن آنلاین را تشدید نماید (ون‌دیک، برانچی، کیسرس، هوک، هیل و میوس، ۲۰۱۳؛ بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۶؛ لارانگا و همکاران، ۲۰۱۶). زمانی که والدین حامی و در دسترس هستند و فرزندان می‌توانند با آن‌ها به راحتی ارتباط برقرار کنند، تداوم بزه‌دیدگی در فضای مجازی و میزان شکایت‌های مرتبط با سلامتی کاهش می‌یابد (ویلیامز و مرتن، ۲۰۱۱؛ فرید، لیندستروم و روس‌وال، ۲۰۱۵). روابط مثبت و باز والد-نوجوان، امکان گفت‌وگوی والدین را با فرزندان در مورد مخاطرات فضای مجازی فراهم می‌سازد که این امر در نهایت بزه‌دیدگی و زورگویی کمتر را به‌دنبال دارد (مش، ۲۰۰۹). به این ترتیب، الگوی روابط خانوادگی همراه با روابط باز و همدلانه والد-نوجوان به‌عنوان عوامل محافظ در برابر بزه‌دیدگی در فضای مجازی عمل می‌کنند

(کراس، لستر و بارنز، ۲۰۱۵؛ ناوارو و همکاران، ۲۰۱۵؛ اورتگا-باران و همکاران، ۲۰۱۶؛ بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۶؛ مورنو-روویز، مارتینز-فرر و گارسیا-بکت، ۲۰۱۹).

پژوهش‌ها در بررسی ویژگی‌های قربانیان زورگویی در فضای مجازی نشان دادند مهارت استفاده از رایانه و زمان صرف‌شده برای جست‌وجو در اینترنت با بزه‌دیدگی در فضای مجازی مرتبط است. همچنین، تجربه زورگویی در فضای مجازی با مشکلات مدرسه مانند مواجهه با زورگویی سنتی، رفتار تهاجمی و مصرف مواد همراه است به گونه‌ای که نوجوانانی که در شش ماه گذشته از تجربه زورگویی سنتی رنج می‌بردند، دو و نیم برابر بیشتر محتمل بود که زورگویی در فضای مجازی را نیز تجربه کنند (هندوجا و پاچین، ۲۰۰۸). پژوهش توکوناگا (۲۰۱۰) و کووالسکی و همکاران (۲۰۱۴) نشان داد مشکلات نوجوانان در مدرسه به فضای مجازی منتقل شده و در آن ادامه می‌یابد که با پیامدهای روانی-اجتماعی و تحصیلی جدی همراه است. پژوهش واس‌دروپ و برادشاو (۲۰۱۴) در بررسی همپوشانی زورگویی سنتی (فیزیکی، کلامی و رابطه‌ای) با زورگویی در فضای مجازی نشان داد (۲۳٪) از جوانان قربانی هر نوع زورگویی بوده‌اند و (۲۵/۶٪) از این قربانیان مورد آزار و اذیت اینترنتی قرار گرفته بودند که از این میان تنها (۴/۶٪) از قربانیان زورگویی در فضای مجازی، صرفاً زورگویی در فضای مجازی را گزارش کرده‌بودند. این بدان معناست که زورگویی-هایی که در بستر فناوری رخ می‌دهد، تقریباً همیشه در شرایط سنتی زورگویی نیز رخ می‌دهد. پژوهش میشل و جونز (۲۰۱۵) نشان داد زورگویی آنلاین ناراحت‌کننده‌تر از زورگویی سنتی است و رویدادهایی که دربرگیرنده عناصر زورگویی به هر دو صورت شخصی و آنلاین است بیشترین میزان ناراحتی و استرس را ایجاد می‌کنند. این میزان ناراحتی ممکن است ناشی از خود فناوری نباشد، بلکه شدت، خصمانه‌بودن و ماهیت ارتباط بین قربانی و عامل زورگویی باعث ایجاد ناراحتی و استرس شده باشد. پژوهش آنتونیدو، ککینوس و مارکوس (۲۰۱۶) بیانگر همبستگی مثبت و معنی‌دار میان بزه‌دیدگی و زورگویی سنتی با بزه‌دیدگی و زورگویی در فضای مجازی و زورگویی در فضای مجازی با شخصیت ضد اجتماعی بود. پژوهش آلونسو و رومرو (۲۰۱۷) در بررسی ارتباط بین زورگویی سنتی و زورگویی در فضای مجازی در نوجوانان حاکی از هم‌رخدادی زورگویی سنتی و زورگویی در فضای مجازی، روان‌رنجوری، گشودگی و توافق‌پذیری بیشتر در قربانیان بود. پژوهش اورتگا-باران و همکاران (۲۰۱۷) نشان داد دانش‌آموزانی که به‌شدت درگیر زورگویی در فضای مجازی هستند، بیشتر از دیگران از مقررات مدرسه تخلف می‌کنند و رفتارهای خشونت‌آمیز مستقیم و رابطه‌ای نسبت به همسالان دارند. پسران در مقایسه با دختران نگرش مساعدی نسبت به تخلف از قوانین اجتماعی دارند و بیش از دختران در رفتارهای خشونت‌آمیز مدرسه که به‌طور مستقیم با قربانی مواجه می‌شوند، مشارکت دارند. در پژوهشی که کاوا و بوئلگا (۲۰۱۸) با هدف بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس قربانی شدن در مدرسه توسط همسالان^۱ انجام دادند یافته‌ها حاکی از هم‌پوشانی بزه‌دیدگی در مدرسه به‌شکل سنتی و بزه‌دیدگی در فضای مجازی بود. همچنین، در بررسی روایی سازه، همبستگی مقیاس با خودپنداره اجتماعی و رضایت از زندگی منفی و معنی‌دار به‌دست آمد.

مبانی نظری

هر جامعه‌ای متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگ، رشد و انحطاط خود با انواعی از انحرافات و مشکلات روبروست که تأثیرات مخربی بر فرآیند توسعه آن جامعه دارد. شناخت چنین عواملی می‌تواند مسیر حرکت جامعه را به سوی ترقی و تعامل هموار سازد، به طوری که علاوه بر درک مکانیزم عمل و جلوگیری از تداوم آن‌ها، با ارائه راه‌حلی به سلامت جامعه کمک نماید. بر اساس رویکرد کارکردگرایی ساختاری هر چه جامعه پیچیده‌تر شود و تحولات اجتماعی با سرعت بیشتری در آن روی دهند، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی مبهم‌تر شده و به وضعیت آنومیک می‌انجامند. آنومی نیز در مقیاس جامعه، می‌تواند فشارهای اجتماعی و ناهمسازی‌های هنجاری و در نتیجه آسیب‌های اجتماعی را سبب شود. در مقیاس فردی، زمانی که فرد احساس غربت و تنهایی می‌کند و در مورد رفتار مناسب یا نامناسب در جامعه دچار سردرگمی می‌شود یا نوجوانی که فرزند طلاق است و یا از

^۱. Peer School Victimization Scale (VE-I)

دوستان و خانواده خود جدا شده است، بیشتر در معرض انواع آسیب‌های اجتماعی قرار می‌گیرد (صدیق سروستانی و قادری، ۱۳۸۸). در واقع دیدگاه کارکردگرا بیشتر بر تأثیر جامعه و محیط بر فرد تأکید دارد و انحراف را تنها مربوط به جامعه‌پذیری نامناسب و واقع شدن در محیط‌هایی در نظر می‌گیرد که هنجارشکنی در آن‌ها رواج دارد و از این دیدگاه شرایط نامناسب اجتماعی فرد را به انحراف می‌کشاند.

در دیدگاه تضاد به نقش و تأثیرات مناسبات قدرت در جهت‌دهی به پویای اجتماعی و نیز نقش محوری انسان در تحولات اجتماعی تأکید می‌شود. بر اساس این رویکرد، علل مسائل اجتماعی در علائق و منافع پنهان قدرتمندان ریشه دارد و آسیب‌های اجتماعی نتیجه نابرابری‌های اجتماعی و تعارض منافع گروه‌ها و طبقات موجود در جامعه است و مسأله اجتماعی وضعیتی است که با ارزش‌های برخی گروه‌های قدرتمند سازگار نیست و ریشه اصلی مسائل اجتماعی، تضاد ارزش‌ها و منافع است (صدیق سروستانی و قادری، ۱۳۸۸).

در دیدگاه کنش متقابل نمادین که رفتارهای معنی‌دار یا الگوهای کنش را مورد توجه قرار می‌دهد، جامعه هویتی مستقل از افراد و کنش‌های آن‌ها ندارد و افراد سازنده اعمال خویش هستند. افراد طبق پنداشتی و تفسیری که از واقعیت در هر موقعیت دارند، عمل می‌کنند و با اعمال به هم پیوسته و همسوی خویش پدیده‌های اجتماعی را می‌سازند (بلومر، ۱۹۶۹؛ به نقل از عبداللهی، ۱۳۸۰).

نظریه زیست بوم‌شناختی (برونفن‌برنر، ۱۹۷۷)، که عوامل بافتی را بر فرایند رشد دخیل می‌داند و معتقد است شخص در سیستم پیچیده‌ای از روابط رشد می‌کند که چندین سطح از محیط در نتیجه تعاملات مستمر بر وی اثر می‌گذارد. این سطوح، دربرگیرنده عوامل بالقوه محافظ و خطرناک برای تحول هستند. بر اساس نظریه زیست‌بوم‌شناختی، بزه‌دیدگی در فضای مجازی احتمالاً در نتیجه تعامل بین عوامل درون‌فردی و بین‌فردی رخ داده و تداوم می‌یابد (کراس و همکاران، ۲۰۱۵؛ سوئیر و همیل، ۲۰۱۵؛ فولچنج و فورلانگ، ۲۰۱۶). در سطح ریزسیستم، عواملی مانند سن، جنس، شخصیت و وضعیت روان‌شناختی (انزوا، فقدان دوست و دوستان اندک، مشکل در روابط اجتماعی و احساس تنهایی)، مدت و چگونگی استفاده از فناوری، ارزش‌ها و ادراکات و رفتارهای ناسازگارانه قربانی تأثیرگذارند (کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴؛ آلاوز-گارسیا، پرز، گنزالز و پرز، ۲۰۱۵؛ ناوارو، روییز-اولیوا، لارانگا و یوبرو، ۲۰۱۵). در سطح میان‌سیستم، بزه‌دیدگی در فضای مجازی با ویژگی‌های خانواده مانند روابط ضعیف والد-فرزند، عدم حمایت هیجانی والدین، نظارت کم و ضعیف والدین، انسجام و صمیمیت و حمایت اندک میان اعضای خانواده مرتبط است (ناوارو و همکاران، ۲۰۱۵؛ اورتگا-باران، بوئلگا و کاوا، ۲۰۱۶؛ بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۶). در سطح برون‌سیستم نیز عواملی مانند جو مدرسه و ارتباط با همسالان در مواجهه با زورگویی در فضایی مجازی تأثیرگذارند (کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴).

بر اساس نظریه سبک زندگی (هیندلانگ، گاتفردسون و گاروفالو، ۱۹۷۸) وقوع جرم اتفاقی نیست بلکه نوع زندگی بزه‌دیده احتمال مواجهه با ارتکاب جرم را افزایش می‌دهد و شخص می‌تواند با کاهش رفتارهای خطرآفرین امکان بزه‌دیدگی را کاهش دهد. تمرکز این نظریه، بررسی این موضوع است که بزه‌دیده چه ویژگی‌هایی داشته که موضوع جرم واقع شده است؟

در نظریه فعالیت‌های روزمره (کوهن و فلسون، ۱۹۷۹) بزه‌دیدگی در نتیجه خصوصیات زندگی و فعالیت‌های روزانه فرد رخ می‌دهد. مطابق این دیدگاه میزان جرایم خشن ناشی از فراهم ساختن انگیزه برای مرتکبان، هدف‌های مناسب و فقدان امنیت است. بر اساس نظریه سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره، ویژگی‌ها و رفتارهای بزه‌دیدگان پیش‌بینی‌کننده تجربه بزه‌دیدگی آن‌ها است (باقری و ناشی و باقری توانی، ۱۳۹۶).

روش پژوهش

جامعه و نمونه آماری: پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری پژوهش، کلیه دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه اول و دوم شهر تهران بودند که ۳۲۶ نفر از آن‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی مجازی انتخاب شدند. برای محاسبه حجم نمونه از جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) استفاده شد. شرکت‌کنندگان در این پژوهش به مقیاس‌های بزه‌دیدگی در

فضای مجازی، مقیاس چندبعدی خودپنداره، ارتباط والد-نوجوان و قربانی شدن توسط همسالان به صورت برخط پاسخ دادند. به منظور اجرای پژوهش، نشانی اینترنتی مقیاس‌ها برای نمونه‌های اولیه ارسال شد و آن‌ها نیز برای نوجوانان دیگر ارسال کردند و این زنجیره تا تکمیل نمونه ادامه یافت. ابزارها برای اطمینان از محرمانه بودن و قابلیت اعتماد داده‌ها به صورت ناشناس ارسال شدند. برای بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی ابزارهای پژوهش نمونه‌ای به حجم ۳۰ نفر از نوجوانان به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند و ابزارهای پژوهش به صورت مقدماتی در میان آن‌ها اجرا شد.

مقیاس بزه‌دیدگی در فضای مجازی: مقیاس بزه‌دیدگی در فضای مجازی (بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۹) اقتباس از مقیاس بزه‌دیدگی نوجوانان با تلفن هوشمند و اینترنت است (بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۰، ۲۰۱۲) که از طبقه‌بندی ویلارد (۲۰۰۷)، برای ارزیابی فراوانی دفعاتی که نوجوانان از طریق تلفن هوشمند و اینترنت هدف آزار و اذیت، سوءاستفاده، تعرض به حریم خصوصی، سرقت هویت و محرومیت اجتماعی قرار می‌گیرند، استفاده کرده است. این مقیاس، علاوه بر گویه‌های موجود در مقیاس اصلی، شامل ۸ گویه دیگر است. بر این اساس، مقیاس بزه‌دیدگی در فضای مجازی ابزار خودسنجی است که از ۱۸ گویه تشکیل شده است. پاسخ‌ها بر روی مقیاس ۵ گویه‌ای لیکرت درجه‌بندی شده از ۱ (هرگز) تا ۵ (بیش از ۱۰ بار) نشان داده می‌شوند. این مقیاس تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی توسط نوجوانان را در ۱۲ ماه گذشته اندازه‌گیری می‌کند و دربرگیرنده دو زیرمقیاس در استفاده از تلفن هوشمند می‌باشد: خشونت‌های فضای مجازی در قالب بزه‌دیدگی مستقیم (۸ گویه) و بزه‌دیدگی غیرمستقیم (۱۰ گویه). نتایج تحلیل عاملی تأییدی در پژوهش (بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۹)، از ساختار دو عاملی مقیاس در نمونه دانش‌آموزان به‌طور تجربی حمایت کرد. همچنین در این پژوهش اعتبار مقیاس به روش همسانی درونی ($\alpha=0/88$) و در مطالعه مقدماتی پژوهش حاضر که بر روی ۳۰ نوجوان ۱۲ تا ۱۸ ساله انجام شد، به دست آمد. در پژوهش حاضر برای کسب اطمینان از روایی مقیاس، از دو شیوه روایی صوری و روایی محتوا استفاده شد. برای تعیین روایی صوری نسخه ترجمه شده، از ۱۰ نفر نوجوان درخواست شد که درباره سهولت تکمیل مقیاس، دستور زبان و املای کلمات و شفاف بودن سبک نگارشی گویه‌ها اظهار نظر نمایند. همچنین روایی صوری مقیاس پس از ارزیابی توسط چندین متخصص در این حوزه مورد تأیید قرار گرفت. در بررسی روایی محتوا از شاخص نسبت روایی محتوا استفاده شد که برای تعیین آن ۱۴ نفر از متخصصان، هر گویه را بر اساس طیف سه گویه‌ای لیکرت (ضروری است، مفید است اما ضروری نیست، ضرورتی ندارد) بررسی کردند. ارزش عددی نسبت روایی محتوا محاسبه و با جدول لاوشه انطباق داده شد و اعداد بالاتر از (۰/۵۱) مورد قبول واقع شدند. تمامی سؤال‌ها مساوی یا بزرگتر از (۰/۵۴) بودند که از عدد جدول لاوشه بزرگتر بودند. نتایج حاکی از آن است که سؤال‌های ضروری و مهم در این ابزار به کار گرفته شدند.

نسخه کوتاه مقیاس چندبعدی خودپنداره: مقیاس چندبعدی خودپنداره (گارسیا-گراو، پرز، پریدو-گاسکو، ۲۰۱۴) بر اساس پرسشنامه چندبعدی خودپنداره (گارسیا و موسیتو، ۱۹۹۹ و ۲۰۰۱؛ اقتباس از پرسشنامه خودپنداره توماس و اولیور، ۲۰۰۴) ساخته شد. این پرسشنامه، ابزاری خودسنجی است که از ۳۰ گویه تشکیل شده است و شامل ۵ زیرمقیاس خودپنداره تحصیلی، اجتماعی، هیجانی، خانوادگی و جسمانی می‌باشد. پاسخ‌ها بر روی مقیاس ۵ گویه‌ای لیکرت درجه‌بندی شده از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) نشان داده می‌شوند. در این مطالعه از نسخه کوتاه مقیاس چندبعدی خودپنداره (گارسیا-گراو و همکاران، ۲۰۱۴) که متشکل از ۲۰ گویه و ۵ زیرمقیاس (هر کدام ۴ گویه) است، استفاده شد. در پژوهش گارسیا، موسیتو و ویگا (۲۰۰۶) اعتبار نسخه اصلی مقیاس به روش همسانی درونی ($\alpha=0/85$) و نسخه کوتاه در پژوهش گارسیا-گراو و همکاران (۲۰۱۴) ($\alpha=0/77$) به دست آمد. در پژوهش حاضر همسانی درونی مقیاس ($\alpha=0/87$) به دست آمد و روایی صوری نسخه ترجمه شده این مقیاس نیز پس از ارزیابی توسط چندین متخصص در این حوزه، مورد تأیید قرار گرفت.

1. Cyber-Victimization Scale

2. Multidimensional Self-Concept Scale AF5: A brief version of AF5 scale

مقیاس ارتباط والد-نوجوان: مقیاس ارتباط والد-نوجوان (بارنز و اولسون، ۱۹۸۲؛ اقتباس از پورسل، ۲۰۰۷) ابزار خودسنجی است. این مقیاس شامل دو نسخه مرتبط با والد و نوجوان است که هر یک از ۲۰ گویه تشکیل شده است. پاسخ‌ها بر روی مقیاس ۵ گویه‌ای لیکرت درجه‌بندی شده از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) نشان داده می‌شوند. نسخه نوجوان این مقیاس ادراک نوجوانان را از پیوندهای عاطفی و ارتباطی با والدین اندازه‌گیری می‌کند. این مقیاس متشکل از دو زیرمقیاس ارتباط باز^۲ (۱۰ گویه) و ارتباط بی‌دردسر^۳ (۱۰ گویه) است. در مطالعه بارنز و اولسون (۱۹۸۲) اعتبار مقیاس به روش همسانی درونی برای زیرمقیاس ارتباط باز ($a=0/87$) و برای زیرمقیاس ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان ($a=0/78$) و ($a=0/80-0/92$) و در پژوهش پورسل (۲۰۰۷) ($a=0/73$) به دست آمد. در پژوهش حاضر همسانی درونی مقیاس ($a=0/94$) به دست آمد و روایی صوری نسخه ترجمه شده این مقیاس نیز پس از ارزیابی توسط چندین متخصص در این حوزه، مورد تأیید قرار گرفت.

مقیاس قربانی شدن توسط همسالان: مقیاس قربانی شدن توسط همسالان (جوزف و استاکتون، ۲۰۱۸) به‌عنوان ابزار خودسنجی، بر اساس مقیاس (مینراد و جوزف، ۲۰۰۰) ساخته شد. نسخه اولیه این مقیاس (مینراد و جوزف، ۲۰۰۰) شامل ۱۶ گویه و ۴ زیرمقیاس قربانی شدن جسمانی، کلامی، دستکاری اجتماعی و حمله به دارایی بود. این مقیاس بر اساس پژوهش جوزف و استاکتون (۲۰۱۸)؛ اقتباس از مورو، هوبارد و سوئیفت، ۲۰۱۴؛ بتس، هوستون و استیر، ۲۰۱۵) به ۲۴ گویه و ۶ زیرمقیاس تغییر یافت که ۱۰ گویه و ۲ زیرمقیاس قربانی شدن الکترونیکی و طرد اجتماعی به آن اضافه شد (هر زیرمقیاس ۴ گویه). پاسخ‌ها به این ابزار بر روی مقیاس ۵ گویه‌ای لیکرت درجه‌بندی شده از ۰ (هرگز) تا ۲ (بیش از یک‌بار) نشان داده می‌شوند. این مقیاس موقعیت‌هایی را که نوجوانان در مدرسه به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم قربانی همسالان قرار می‌گیرند، ارزیابی می‌کند (مینراد و جوزف، ۲۰۰۰). در مطالعه مینراد و جوزف (۲۰۰۰) اعتبار مقیاس به روش همسانی درونی برای زیرمقیاس قربانی شدن جسمانی ($a=0/85$)، قربانی شدن کلامی ($a=0/75$)، دستکاری اجتماعی ($a=0/77$) و برای زیرمقیاس حمله به دارایی ($a=0/73$) و در پژوهش مینراد و استاکتون (۲۰۱۸) ($a \geq 0/80$) به دست آمد. در پژوهش حاضر همسانی درونی مقیاس ($a=0/86$) به دست آمد و روایی صوری نسخه ترجمه شده این مقیاس نیز پس از ارزیابی توسط چندین متخصص در این حوزه، مورد تأیید قرار گرفت.

در این پژوهش، به‌منظور تحلیل داده‌های پژوهش از تحلیل رگرسیون چندگانه و نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۲ استفاده شد. برای شناسایی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان از تحلیل آمار توصیفی استفاده شد. همچنین، به‌منظور بررسی پیش‌بینی بزه‌دیدگی در فضای مجازی توسط عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی از آزمون بررسی مدل‌های رگرسیونی و برای بررسی دقیق‌تر این ارتباط در سطح معنی‌داری ($P < 0/05$) از آزمون ضریب رگرسیون خطی چندگانه استفاده شد. ضریب همبستگی پیرسون نیز برای ارزیابی رابطه بین متغیرهای پژوهش استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، ۳۲۶ دانش‌آموز دختر با دامنه سنی (۱۲ تا ۱۸ سال) و میانگین سنی (۱۶/۷۲ سال) و انحراف معیار (۱/۴۸) شرکت داشتند. از این تعداد (۱۱/۹۶) درصد بزه‌دیدگی مستقیم و (۱/۵۳) درصد بزه‌دیدگی غیرمستقیم در فضای مجازی را تجربه می‌کردند. در این قسمت پیش از پرداختن به تحلیل آماری داده‌ها برای اطلاع بیشتر، مشخصه‌های توصیفی و همبستگی متغیرهای پژوهش در جدول ۱ و ۲ ارائه شد.

1. The Parent-Adolescent Communication Scale (PACS)

2. open communication

3. problem-free communication

4. The Multidimensional Peer-Victimization Scale

جدول (۱): میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش در میان دانش‌آموزان دختر

متغیرها	میانگین	انحراف معیار
خودپنداره	۷۸/۲۴	۱۰/۹۶
ارتباط والد-نوجوان	۷۰/۰۰	۱۸/۰۸
قربانی شدن توسط همسالان	۳۰/۲۵	۱۰/۱۱
بزه‌دیدگی در فضای مجازی	۲۱/۹۳	۷/۷۷

نتایج جدول (۲) حاصل از آزمون همبستگی پیرسون بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی و بزه‌دیدگی در فضای مجازی نشان‌دهنده رابطه مثبت و معنی‌دار ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان و ابعاد قربانی شدن توسط همسالان با تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی و رابطه منفی و معنی‌دار ابعاد خودپنداره (به جز خودپنداره خانوادگی) و ارتباط باز والد-نوجوان با بزه‌دیدگی در فضای مجازی است. در این جدول بالاترین همبستگی بزه‌دیدگی در فضای مجازی با دستکاری اجتماعی ($r=۰/۷۱$, $P<۰/۰۱$) و پایین‌ترین همبستگی با خودپنداره تحصیلی به دست آمد ($r=-۰/۳۰$, $P<۰/۰۱$).

جدول (۲): تحلیل همبستگی بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی با بزه‌دیدگی در فضای مجازی

متغیرها	بزه‌دیدگی در فضای مجازی
خودپنداره تحصیلی	** -۰/۳۰
خودپنداره اجتماعی	** -۰/۴۸
خودپنداره هیجانی	** -۰/۳۳
خودپنداره خانوادگی	-۰/۰۳
خودپنداره جسمانی	** -۰/۳۳
ارتباط باز والد-نوجوان	** -۰/۴۷
ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان	** ۰/۴۵
قربانی شدن جسمانی	** ۰/۴۸
قربانی شدن کلامی	** ۰/۶۳
دستکاری اجتماعی	** ۰/۷۱
قربانی شدن مالی	** ۰/۵۱
قربانی شدن الکترونیکی	** ۰/۴۹
طرد اجتماعی	** ۰/۶۰

در این پژوهش از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش همزمان بین عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی دانش‌آموزان به‌عنوان متغیرهای پیش‌بین و بزه‌دیدگی در فضای مجازی به‌عنوان متغیر ملاک استفاده شد. به‌منظور بررسی نرمال بودن توزیع خطای باقیمانده‌های مدل رگرسیون، از آزمون دوربین-واتسون استفاده شد. در مدل رگرسیون ایجاد شده مقدار این آماره $۱/۸۹$ به‌دست آمد که نشان از استقلال و نرمال بودن توزیع خطا داشت. همچنین، جهت بررسی عدم هم‌خطی چندگانه میان متغیرهای پیش‌بین از عامل تورم واریانس و آماره تحمل استفاده شد که نتایج نشان‌دهنده برقراری این پیش‌فرض بود.

نتایج ضریب همبستگی چندگانه در جدول (۳) نشان می‌دهد که در حالت کلی بین عوامل فردی، اجتماعی و خانوادگی دانش‌آموزان و تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی رابطه معنی‌داری وجود دارد ($R=۰/۷۹$, $P<۰/۰۵$). همچنین ضریب تعیین نشان می‌دهد که ۶۳ درصد از واریانس بزه‌دیدگی در فضای مجازی مربوط به خودپنداره، ارتباط والد-نوجوان و قربانی شدن توسط همسالان است و مابقی به عوامل خارج از مدل مذکور مربوط می‌شود.

جدول (۳): خلاصه مدل پیش‌بین بزه‌دیدگی در فضای مجازی

مدل	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای استاندارد برآورد	آماره دوربین-واتسون
۱	۰/۷۹	۰/۶۳	۰/۶۱	۴/۸۰	۱/۸۹

با توجه به نتایج جدول (۴)، میزان F مدل رگرسیون برابر ($F=41/36, P<0/05$) است. بر این اساس، مدل رگرسیونی پژوهش مرکب از ۳ متغیر پیش‌بین و یک متغیر ملاک، مدل معنی‌دار و خوبی بوده و مجموعه متغیرهای پیش‌بین قادرند تغییرات بزه‌دیدگی در فضای مجازی را تبیین کنند.

جدول (۴): تحلیل واریانس عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی در فضای مجازی

مدل	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معنی‌داری
رگرسیون	۱۲۴۱۹/۲۳	۱۳	۹۵۵/۳۲	۴۱/۳۶	۰/۰۰۰
باقیمانده	۷۲۰۵/۲۷	۳۱۲	۲۳/۰۹		
کل	۱۹۶۲۴/۵۱	۳۲۵			

نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه جدول (۵) در بررسی اهمیت و ضرایب هر یک از متغیرها نشان می‌دهد که از میان عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی، خودپنداره اجتماعی و جسمانی، ارتباط باز و بی‌دردسر والد-نوجوان و قربانی شدن کلامی و دستکاری اجتماعی توانایی پیش‌بینی تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی را در میان دانش‌آموزان دختر دارند. همچنین، نتایج مربوط به شیب-خط رگرسیون در مورد متغیرهای پیش‌بین نشان می‌دهد ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان و قربانی شدن کلامی و دستکاری اجتماعی رابطه مستقیم و خودپنداره اجتماعی و جسمانی و ارتباط باز والد-نوجوان رابطه معکوس با بزه‌دیدگی در فضای مجازی دارند. ضریب رگرسیونی استاندارد هر یک از متغیرهای پیش‌بین، سهم نسبی هر یک از آن‌ها را در مدل نشان می‌دهد. از این رو، از مقایسه خودپنداره اجتماعی ($\beta=-0/24, P<0/01$)، خودپنداره جسمانی ($\beta=-0/22, P<0/01$)، ارتباط باز والد-نوجوان ($\beta=-0/41, P<0/01$)، ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان ($\beta=0/14, P<0/01$)، قربانی شدن کلامی ($\beta=0/44, P<0/00$) و دستکاری اجتماعی ($\beta=0/88, P<0/01$) می‌توان به اهمیت بیشتر قربانی شدن توسط همسالان به‌ویژه دستکاری اجتماعی در پیش‌بینی بزه‌دیدگی در فضای مجازی در میان دانش‌آموزان دختر پی برد.

جدول (۵): تحلیل رگرسیون چندگانه عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی در فضای مجازی

مدل	ضرایب غیراستاندارد	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد	مقدار T	سطح معنی‌داری	ضریب تحمل tolerance	عامل تورم واریانس VIF
خودپنداره تحصیلی	-0/01	0/14	-0/00	-0/09	0/92	0/66	1/50
خودپنداره اجتماعی	-0/64	0/21	-0/24	-3/03	0/00	0/41	2/54
خودپنداره هیجانی	-0/10	0/12	-0/06	-0/85	0/39	0/49	2/02
خودپنداره خانوادگی	-0/07	0/21	-0/02	-0/33	0/74	0/62	1/61
خودپنداره جسمانی	-0/58	0/17	-0/22	-3/32	0/00	0/58	1/70
ارتباط باز والد-نوجوان	-0/33	0/04	-0/41	-7/65	0/00	0/83	1/20
ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان	0/08	0/03	0/14	2/36	0/01	0/81	1/23
قربانی شدن جسمانی	0/19	0/26	0/05	0/72	0/46	0/40	2/49
قربانی شدن کلامی	2/25	0/27	0/44	8/07	0/00	0/42	2/37
دستکاری اجتماعی	3/28	0/32	0/88	10/09	0/00	0/59	1/69
قربانی شدن مالی	0/49	0/26	0/11	1/87	0/06	0/42	2/38
قربانی شدن الکترونیکی	0/44	0/25	0/10	1/73	0/08	0/45	2/19
طرد اجتماعی	0/34	0/21	0/10	1/54	0/12	0/40	2/47

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت آسیب‌شناسی فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال‌های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است. گسترش این فناوری‌ها، شیوه‌های جدید بزه‌کاری در فضای مجازی را به‌همراه داشته که به‌منظور پیشگیری از وقوع و پیامدهای منفی آن بر بهزیستی روانی و سازگاری اجتماعی قربانیان، ضروری است عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی مرتبط با آن مورد بررسی قرار گیرد. هدف پژوهش حاضر بررسی پیش‌بینی بزه‌دیدگی در فضای مجازی توسط عوامل فردی،

خانوادگی و اجتماعی در نمونه‌ای از دانش‌آموزان دختر ایرانی بود. این بررسی نشان داد (۱۳٪) از دانش‌آموزان دختر دچار بزه‌دیدگی در فضای مجازی شده بودند که تجربه آن‌ها با خودپنداره، نوع ارتباط با والدین و قربانی شدن توسط همسالان مرتبط بود؛ دانش‌آموزان ۱۸ ساله بیش از سایرین بزه‌دیدگی در فضای مجازی را تجربه می‌کردند؛ از دلایل این امر می‌توان به تجربه بیشتر دانش‌آموزان این سن در استفاده از تلفن‌های هوشمند و قربانی شدن توسط همسالان (۱۸٪)، حجم بالای نمونه دانش‌آموزان (۳۹٪) در این گروه سنی و پایین بودن به‌ویژه سطح ارتباط با والدین و خودپنداره اجتماعی و جسمانی و چالش‌های بلوغ اشاره کرد. شناسایی خودپنداره به‌عنوان عامل فردی مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی، همسو با یافته‌های پژوهش (بایرکتر و همکاران، ۲۰۱۵؛ آلاوز-گارسیا و همکاران، ۲۰۱۵؛ آیلیرا و رادیسو-گارسیا، ۲۰۱۷؛ لوبک و پیترمن، ۲۰۱۸) نشان داد خودپنداره پیش‌بینی-کننده بزه‌دیدگی جوانان در فضای مجازی است، به‌طوری که سطوح بالای خودپنداره با کاهش خطر این نوع بزه‌دیدگی همراه است. از میان ابعاد خودپنداره، خودپنداره اجتماعی و جسمانی پیش‌بینی‌کننده منفی و معنی‌دار بزه‌دیدگی در فضای مجازی بودند که این یافته همسو با پژوهش (آیلیرا و رادیسو-گارسیا، ۲۰۱۷؛ کرسپو-راموس و همکاران، ۲۰۱۷؛ لوبک و پیترمن، ۲۰۱۸) است. افرادی که خود را جذاب و دوست‌داشتنی تصور می‌کنند و از خود به‌لحاظ جسمانی مراقبت می‌کنند، احتمالاً تمایل چندانی به اشتراک تصاویر و فیلم‌های شخصی برای ارائه تصویر بهتری از خود به‌صورت عمومی در فضای مجازی ندارند (جلالی ندوشن و همکاران، ۱۳۹۶) و همچنین، افرادی که دوستان زیادی دارند و با آن‌ها احساس صمیمیت می‌کنند، احساس رضایت بیشتری از زندگی خود دارند، کمتر احساس تنهایی می‌کنند (کرسپو-راموس و همکاران، ۲۰۱۷) و خلاءیی برای دوست‌یابی در فضای مجازی برای جایگزینی تعاملات واقعی نخواهند داشت.

در این پژوهش، ارتباط باز والد-نوجوان به‌طور منفی و ارتباط بی‌دردسر به‌طور مثبت پیش‌بینی‌کننده بزه‌دیدگی در فضای مجازی بود که با یافته‌های پژوهش‌های (لریا و همکاران، ۲۰۱۳؛ کاوا و بوئلگا، ۲۰۱۸؛ بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۹) مبنی بر رابطه کیفیت جو خانواده با توانایی مقابله با زورگویی‌های همسالان، سازگار است. جو منفی خانواده با کاهش منابع مقابله فردی و اجتماعی نوجوانان سبب می‌شود به هدفی آسان‌تر برای زورگویی‌ها و خشونت‌های همسالان خود تبدیل شوند. بنابراین، جو منفی خانوادگی همراه با الگوهای ارتباطی بی‌دردسر با والدین با قربانی شدن در فضای مجازی مرتبط است. در مقابل، الگوهای ارتباطی باز با والدین و احساس ارزش و احترام نوجوان در خانواده با قربانی شدن در فضای مجازی رابطه منفی دارد و نقش محافظ را در این زمینه ایفا می‌کند. رابطه الگوهای ارتباطی والد-نوجوان و قربانی شدن در فضای مجازی رابطه منفی دارد و نقش محافظ را در این زمینه ایفا می‌کند. مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی قرار می‌گیرد، خانواده می‌تواند در کمک به وی برای برون‌رفت از این وضعیت نقش بسزایی داشته باشد (ناوارو و همکاران، ۲۰۱۵؛ گریگوردویل و ماچیمبارنا، ۲۰۱۷؛ نوستینی و همکاران، ۲۰۱۸). زمانی که خانواده هیچ منبعی برای محافظت یا کمک نداشته باشد، فرزندان آسیب‌های بیشتری را از قربانی شدن در فضای مجازی توسط همسالان و ... متحمل می‌شوند. بر این اساس، ضروری است والدین درباره انگیزه‌ها و نگرانی‌های حضور در فضای مجازی با فرزندان صحبت کنند (بوئلگا و همکاران، ۲۰۱۶ و ۲۰۱۹؛ ناوارو و همکاران، ۲۰۱۸) و نوجوانان درک نمایند که والدین از منابع مهم حمایت بی‌قید و شرط اجتماعی هستند که می‌توانند در مواجهه با هر مشکلی در فضای مجازی به آن‌ها کمک کنند. بسیاری از نوجوانان از واکنش و تنبیه والدین (نظارت شدید بر حریم خصوصی، محرومیت در استفاده از تلفن هوشمند، تنبیه بدنی، سرزنش و ...) برای بیان سوءاستفاده‌های جنسی و رفتارهای مخاطره‌آمیز در اینترنت مانند صحبت با غریبه‌ها یا ارسال عکس با محتوای جنسی و ... می‌ترسند (میشنا، ساینی و سولومون، ۲۰۰۹) و به این ترتیب، از صحبت درباره مواجهه با زورگویی‌های فضای مجازی امتناع می‌ورزند و به‌لحاظ روانی در تحمل آسیبی که با آن مواجه شدند تنها می‌مانند که این موضوع بر تشدید میزان قربانی شدن و آسیب‌های روانی ناشی از آن تأثیرگذار است. به این ترتیب، ضروری است والدین به گونه‌ای با نوجوان ارتباط برقرار کنند که این درک و باور در آن‌ها رشد کند که والدین در شرایط دشوار هم از آن‌ها حمایت خواهد کرد. بنابراین، کیفیت جو خانوادگی و

الگوهای روابط خانوادگی همراه با اعتماد والد-نوجوان یکی از مهم‌ترین اقدامات برای جلوگیری از قربانی شدن در فضای مجازی است (بونلگا و همکاران، ۲۰۱۷ و ۲۰۱۹؛ مورنو-روویز و همکاران، ۲۰۱۹).

یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر رابطه مثبت و معنی‌دار میان بزه‌دیدگی در فضای مجازی و قربانی شدن توسط همسالان همسو با نتایج پژوهش‌های پیشین (هندوجا و پاچین، ۲۰۰۸؛ توکوناگا، ۲۰۱۰؛ واس‌دروپ و برادشاو، ۲۰۱۴؛ کووالسکی و همکاران، ۲۰۱۴؛ آلونسو و رومرو، ۲۰۱۷؛ اورتگا-باران و همکاران، ۲۰۱۷؛ کاوا و بونلگا، ۲۰۱۸؛ بونلگا و همکاران، ۲۰۱۹) است که نشان دادند احتمال تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی در نوجوانانی که از بزه‌دیدگی سنتی رنج می‌برند، بیشتر است. یک تبیین ممکن آن است که انگیزه‌های اصلی به وجود آورنده هر دو یکسان باشد (توکوناگا، ۲۰۱۰)؛ به عبارتی، عواملی که فرد را در معرض قربانی شدن توسط همسالان قرار می‌دهد با عوامل بزه‌دیدگی در فضای مجازی مرتبط باشد. فضای مجازی در بسیاری موارد برای انجام فعالیت‌های سنتی و متداول به کارگرفته می‌شود. بر این اساس، افراد مستعد بدرفتاری و سوءاستفاده از همسالان، به‌عنوان یکی از عوامل، ممکن است با تغییرات فناوری‌ها سازگار شوند و شیوه دیگری را نیز برای آزار و اذیت و سوءاستفاده به‌کارگیرند و زورگویی را صرف نظر از زمینه و بستر انجام آن هم در شرایط واقعی و هم در فضای مجازی انجام دهند. از سوی دیگر، هر دو نوع بزه‌دیدگی ممکن است ناشی از یادگیری به‌ویژه از والدین (راس، ۲۰۰۲) و یا ویژگی‌های فردی قربانی مانند سطح پایین خودکنترلی، شیوه‌های پاسخ به استرس و تلاش برای بازیابی کنترل در زندگی شخصی (هندوجا و پاچین، ۲۰۰۸) و عدم تعادل قدرت (جسمی، اجتماعی، رابطه‌ای و روان‌شناختی) بین بزه‌دیده و بزه‌کار باشد. همچنین، اولویس (۲۰۱۳) معتقد است زورگویی و قربانی شدن در فضای مجازی تا حدود زیادی بخشی از الگوی کلی زورگویی و قربانی شدن به‌طور سنتی می‌باشد که استفاده از رسانه‌های الکترونیکی تنها یک شکل بروز آن است. از میان ابعاد قربانی شدن توسط همسالان، قربانی شدن کلامی و دستکاری اجتماعی پیش‌بینی‌کننده مثبت و معنی‌دار بزه‌دیدگی در فضای مجازی بودند. این یافته همسو با پژوهش (مارتینز-فرر و همکاران، ۲۰۱۸) است که نشان دادند دختران در مقایسه با پسران بیشتر قربانی زورگویی کلامی و دستکاری اجتماعی می‌شوند که در پژوهش حاضر از میان سایر ابعاد، ارتباط قوی‌تری با بزه‌دیدگی در فضای مجازی دارند. با توجه به سهم اندک عوامل فوق در تبیین واریانس بزه‌دیدگی در فضای مجازی به‌نظر می‌رسد شناسایی عوامل دیگر در این زمینه ضروری است. از جمله عوامل احتمالی در پیش‌بینی بزه‌دیدگی در فضای مجازی به‌ویژه مواجهه با محتویات جنسی، می‌توان به علایق شخصی و حس کنجکاوی (اسلاتر، ۲۰۰۳؛ دورن‌وارد، و ن‌دن ایج‌دن، بامز، ون‌وزنیک و تربات، ۲۰۱۵)، بلوغ (بینز، ون‌دن‌بوش و اگر‌مونت، ۲۰۱۵)، هنجارها و فشارهای همسالان (ایبل، کمبل، اگر‌مونت و روآ، ۲۰۱۴)، سواد دیجیتال (ون‌دونینک، دی‌هننز و روآ، ۲۰۱۳) و خودمراقبتی در فضای مجازی (جلالی ندوشن، خادم‌الرضا و ناصر‌بخت، ۱۳۹۶) اشاره کرد.

مطالعه حاضر نشان داد خودپنداره اجتماعی و جسمانی و ارتباط باز والد-نوجوان از عوامل فردی و خانوادگی محافظ دانش‌آموزان در برابر بزه‌دیدگی در فضای مجازی هستند و قربانی شدن کلامی و دستکاری اجتماعی توسط همسالان و ارتباط بی‌دردسر والد-نوجوان به‌عنوان عوامل اجتماعی و خانوادگی خطرآفرین برای این نوع بزه‌دیدگی محسوب می‌شوند. بر این اساس، وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی دانش‌آموزان دختر، تجربه بزه‌دیدگی آن‌ها را در فضای مجازی به‌طور معنی‌داری تحت تأثیر قرار می‌دهد که در چنین شرایطی کمک، حمایت و راهنمایی دانش‌آموزان توسط اولیاء خانه و مدرسه برای نظم‌دهی مؤثر و مناسب احساسات خود در شرایط آسیب، امری ضروری برای کاهش تداوم تجربه و پیشگیری از پیامدهای منفی آن است.

پیشنهادها و محدودیت‌های پژوهش

آگاهی از شیوه‌های جدید قربانی شدن در فضای مجازی و عوامل تأثیرگذار و مرتبط با آن، برای پژوهشگران امکان بررسی تأثیر این شیوه‌ها را بر پیامدها، چگونگی پیشگیری و کاهش آسیب‌های بعدی و نیز بررسی تفاوت‌های جنسی فراهم می‌سازد. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند به متخصصان بهداشت روان کمک نماید تا هنگام مشاوره، برای هر فرد به تناسب شیوه‌های

قربانی شدن و عوامل مرتبط، راهکارهایی ویژه را به کارگیرند و به مدیران آموزشی در تهیه مدل‌های آموزشی با تأکید بر پیشگیری از بزه‌دیدگی در فضای مجازی یاری رسانند. پیشنهاد می‌شود نظام آموزش و پرورش برای حل مشکلات احتمالی دانش‌آموزان در این حوزه و ارائه خدمات روان‌شناختی با کیفیت و به‌موقع برای حمایت از بهزیستی روانی-اجتماعی آن‌ها تدبیر و اقدام نماید. در این زمینه طراحی و تدوین بسته‌های آموزشی در زمینه تقویت ابعاد مختلف خودپنداره، نحوه ارتباط با اعضای خانواده و جامعه و خودمراقبتی در فضای مجازی جهت توانمندسازی و ایجاد منابع مقابله فردی و اجتماعی در والدین و فرزندان و طراحی مداخلات روانی برای بهبود سلامت روانی نوجوانان بزه‌دیده می‌تواند در کاهش تجربه و پیامدهای آن مؤثر واقع شود.

محدودیت‌های پژوهش حاضر عبارتند از: (۱) در مطالعه حاضر، داده‌ها از یک گروه جنسی جمع‌آوری شده است. بنابراین، به‌منظور تعیین ظرفیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها به گروه‌های دیگر پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی نمونه‌هایی از هر دو جنس جمع‌آوری شود. (۲) این پژوهش در جامعه شهری انجام شد، پیشنهاد می‌شود با توجه به این‌که شرایط و سبک زندگی نوجوانان در روستا متفاوت از شهر است، پژوهش‌های دیگر، در جامعه روستایی صورت گیرد. (۳) مقدار ضعیف همبستگی‌ها سبب می‌شود نتایج با احتیاط تفسیر شوند. (۴) در تبیین واریانس تجربه بزه‌دیدگی در فضای مجازی در میان دانش‌آموزان دختر عواملی خارج از مدل پژوهش نقش دارند که در پژوهش‌های بعدی می‌تواند مورد شناسایی قرار گیرند.

منابع

۱. باقری و ناشی، محسن، و باقری توانی، محسن. (۱۳۹۶). مروری کوتاه بر نقش بزه‌دیده در بزه‌دیدگی فضای مجازی و جرایم رایانه‌ای. کنفرانس پژوهش در فقه، حقوق و علوم اسلامی، ۹-۱.
۲. جلالی ندوشن، امیرحسین، خادم الرضا، نوشین، و ناصرخت، مرتضی. (۱۳۹۶). راهنمای اصول خودمراقبتی در سلامت روان.
۳. حسینی پاکدهی، علیرضا، و رضوانی، سعیده. (۱۳۹۱). چگونگی بازنمایی آسیب‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در مستندهای اجتماعی پس از انقلاب اسلامی ایران. علوم اجتماعی، ۶۰، ۷۹-۱۲۲.
۴. صدیق سروسستانی، رحمت‌الله، و قادری، صلاح‌الدین. (۱۳۸۸). ابعاد فرهنگی اجتماعی سیاسی هویت دانشجویان بر مبنای مؤلفه‌های سنتی و مدرن به تفکیک دانشگاه محل تحصیل. تحقیقات فرهنگی ایران، ۸، ۳۵-۶۴.
۵. عبداللهی، محمد. (۱۳۸۰). طرح مسائل اجتماعی ایران، اهداف و ضرورت‌ها. جامعه‌شناسی ایران، ۳(۳)، ۱۱-۲۸.
۶. فتحی، لیلا، کلدی، علی‌رضا، و ساروخانی، باقر. (۱۳۹۸). تحلیل جامعه‌شناختی مصرف شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانشجویان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران). مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۱۲(۱)، ۵۴-۳۷.
۷. کوهی، کمال. (۱۳۹۲). تبیین جامعه‌شناختی انحرافات اخلاقی دانش‌آموزان دبیرستانی در استان آذربایجان شرقی. دانش انتظامی آذربایجان شرقی، ۳(۱۰)، ۴۷-۲۷.
۸. یوسفی، علی، و اکبری، حسین. (۱۳۹۰). تأملی جامعه‌شناختی در تشخیص و تعیین اولویت‌های مسائل اجتماعی ایران. مسائل اجتماعی ایران، ۱(۲)، ۱۹۵-۲۲۳.

1. Abilleira M., Rodicio-García M. L. (2017). Analysis of self-concept in victims of gender based violence among adolescents. *Suma Psicol*, 24, 107-114.
2. Alonso, C., & Romero, E. (2017). Aggressors and Victims in Bullying and Cyberbullying: A Study of Personality Profiles using the Five-Factor Model. *The Spanish Journal of Psychology*, 20, 76.
3. Álvarez-García, D., Dobarro, A., & Núñez, G. C. (2015). Validity and reliability of the Cybervictimization Questionnaire in secondary education students. *Aula Abierta*, 43(1), 32-38.
4. Antoniadou, N., Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2016). Development, construct validation and measurement invariance of the Greek cyber-bullying/victimization experiences questionnaire (CBVEQ-G). *Human Behavior*, 65, 380-90.

5. Barnes, H. L., & Olson, D. H. (1982). Parent-adolescent communication scale. In D. H. Olson, H. I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen and M. Wilson (Eds.). *Family inventories: Inventories used in a national survey of families across the family life-cycle* (pp. 33-48). St. Paul: Family Social Science, University of Minnesota.
6. Bayraktar, F., Machackova, H., Dedkova, L., Cerna, A., & Ševčíková, A. (2015). Cyberbullying the discriminant factors among cyberbullies, Cybervictims, and cyberbully-victims in a Czech adolescent sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(18), 3192–3216.
7. Betts, L. R., Houston, J. E., & Steer, O. L. (2015). Development of the multidimensional peer victimization scale-revised (MPVS-R) and the multidimensional peer bullying scale (MPVS-RB). *The Journal of Genetic Psychology*, 176(2), 93-109.
8. Beyens, I., Vandenbosch, L., & Eggermont, S. (2015). Early adolescent boys' exposure to internet Pornography: Relationships to pubertal timing, sensation seeking, and academic performance. *The Journal of Early Adolescence*, 35(8), 1045-1068.
9. Buelga, S., Cava, M. J., & Musitu, G. (2010). Cyberbullying: Victimization entre adolescentes a través del teléfono móvil y de Internet. *Psicothema*, 22, 784–89.
10. Buelga, S., Cava, M. J., & Musitu, G. (2012). Validación de la escala de victimización entre adolescentes a través del teléfono móvil y de Internet. *Revista Panamericana de Salud Pública*, 32: 36–42.
11. Buelga, S., Martínez-Ferrer, B., & Cava, M. J. (2017). Differences in family climate and family communication among cyberbullies, cybervictims, and cyber bully-victims in adolescents. *Computers in Human Behavior*, 76, 164–73.
12. Buelga, S., Martínez-Ferrer, B., & Musitu, G. (2016). Family relationships and cyberbullying. In *Cyberbullying across the Globe: Gender, Family and Mental Health*. Edited by Raúl Navarro, Santiago Yubero and Elisa Larrañaga. Basel: Springer International Publishing, pp. 94–114.
13. Buelga, S., Martínez-Ferrer, B., Cava, M. J., & Ortega-Barón, J. (2019). Psychometric Properties of the CYBVICS Cyber-Victimization Scale and Its Relationship with Psychosocial Variables. *Social Sciences*, 8, 13.
14. Cava, M. J., & Buelga, S. (2018). Propiedades psicométricas de la Escala de Victimization Escolar entre Iguales (VE-I). *Revista Evaluar*, 18, 40–53.
15. Cava, M.J., & Musitu, G. (2000). Perfil de los niños con problemas de integración social en el aula. *Revista de Psicología Social*, 15(3), 319-333.
16. Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44: 588-608.
17. Cohen-Almagor, R. (2018). Social responsibility on the Internet: Addressing the challenge of cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, 39, 42–52.
18. Crespo-Ramos, S., Romero-Abrio, A., Martínez-Ferrer, B., and Musitu, G. (2017). Psychosocial variables and overt school violence among adolescents. *Psychosoc. Interv.*, 26, 125–130.
19. Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (2009). Children's treatment by peers: Victims of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology*, 8, 367.
20. Cross, D., Barnes, A., Papageorgiou, A., Hadwen, K., Hearn, L., & Lester, L. (2015). A social ecological framework for understanding and reducing cyberbullying behaviours. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 109–17.
21. Cross, D., Lester, L., & Barnes, A. (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimization. *International Journal of Public Health*, 60, 207–217.
22. Doornwaard, S. M., van den Eijnden, R., Overbeek, G., & ter Bogt, T. (2015). Differential Developmental Profiles of Adolescents Using Sexually Explicit Internet Material. *The Journal of Sex Research*, 52(3), 269-281.
23. Elgar, F. J., Napoletano, A., Saul, G., Dirks, M. A., Craig, W., Poteat, V. P., & Koenig, B. W. (2014). Cyberbullying victimization and mental health in adolescents and the moderating role of family dinners. *JAMA Pediatrics*, 168(11), 1015–1022.
24. Fridh, M., Lindström, M., & Rosvall, M. (2015). Subjective health complaints in adolescent victims of cyber harassment; moderation through support from parents/friends –a Swedish population- based study. *BMC Public Health*, 15, 949.
25. Fuentes, M. C., García, F., Gracia, E., and Lila, M. (2011a). Self-concept and psychosocial adjustment in adolescence. *Psicothema*, 23, 7–12.
26. Fullchange, A., & Furlong, M. (2016). An Exploration of Effects of Bullying Victimization from a Complete Mental Health Perspective.

27. Garaigordobil, M. (2017). Antisocial behavior: Connection with bullying/cyberbullying and conflict resolution. *Psychosocial Intervention*, 26, 47–54.
28. Garaigordobil, M., & Machimbarrena, J. M. (2017). Stress, competence, and parental educational styles in victims and aggressors of bullying and cyberbullying. *Psicothema* 29, 335–40.
29. García, F., & Musitu, G. (1999). AF5: Autoconcepto Forma 5. Madrid: Tea.
30. García, F., & Musitu, G. (2001). AF5: Autoconcepto Forma 5. Madrid: TEA ediciones.
31. García, F., Musitu, G., & Veiga, F. (2006) Autoconcepto en adultos de España y Portugal. *Psicothema*, 18 (3), 551-556.
32. García-Grau, P., Pérez, D. A., & Prado-Gascó, V. J. (2014). Self-concept in preadolescence: A brief version of AF5 scale. *Motriz, Rio Claro*, 20(2), 151-157.
33. Gómez-Franco, E., & Sendín, J. C. (2014). Internet como refugio y escudo social: Usos problemáticos de la Red por jóvenes españoles. *Comunicar*, 43(21), 45–53.
34. Harter, S. (1999). *The Construction of the Self: A developmental perspective*. New York: Guilford Press.
35. Hindelang, M. J., Gottfredson, M. R., & Garofalo, J. (1978). Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization. Cambridge, MA: Ballinger.
36. Hinduja, S., & Patchin. J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29: 129–56.
37. Joseph, S., & Stockton, H. (2018). The Multidimensional Peer Victimization Scale: A Systematic Review. *Aggression and Violent Behavior*, 42.
38. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140: 1073–137.
39. Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607–610.
40. Kretschmer, T. (2016). What explains correlates of peer victimization? A systematic review of mediating factors. *Adolescent Research Review*, 1, 341–356.
41. Larrañaga, E., Yubero, S., Ovejero, A., & Navarro, R. (2016). Loneliness, parent–child communication and cyberbullying victimization among Spanish youths. *Computers in Human Behavior*, 65: 1–8.
42. Lee, C. H., & Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68: 352–58.
43. Lereya, S. T, Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect*, 37, 1091–108.
44. Lohbeck, A, & Petermann, F. (2018). Cybervictimization, self-esteem, and social relationships among German secondary school students. *Journal of School Violence*, 17, 472–86.
45. Makri–Botsari, E., & Karagianni, G. (2014). Cyberbullying in Greek adolescents: The role of parents. *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 116, 3241–3253.
46. Martínez-Ferrer, B., Moreno, D., & Musitu, G. (2018). Are adolescents engaged in the problematic use of social networking sites more involved in peer aggression and victimization? *Frontiers in Psychology*, 29(9),801.
47. Mesch, G. S. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 387–393.
48. Mishna F, Saini M, Solomon S. (2009). Ongoing and online: Children and youth’s perceptions of cyber bullying. *Child Youth Serv Rev*, 31:1222e8.
49. Mitchell, K. J., & Jones, L. M. (2015). Cyberbullying and bullying must be studied within a broader peer victimization framework. *Journal of Adolescent Health*, 56, 473–74.
50. Moreno-Ruiz, D., Martinez-Ferrer, B., & García-Bacete, F. (2019). Parenting styles, cyberaggression, and cybervictimization among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 93, 252–59.
51. Morrow, M. T., Hubbard, J. A., & Swift, L. E. (2014). Relations among multiple types of peer victimization, reactivity to peer victimization, and academic achievement in fifth-grade boys and girls. *Merrill-Palmer Quarterly*, 60(3), 302-327.
52. Musitu, G., and García, J. F. (2004). Consequences of the family socialization in the Spanish culture. *Psicothema*, 16, 288–293.
53. Mynard, H., & Joseph, S. (2000). Development of the multidimensional peer-victimization scale. *Aggressive Behav*, 26, 169-178.
54. Navarro, R., Ruiz-Oliva, R., Larrañaga, E., & Yubero, S. (2015). The impact of cyberbullying and social bullying on optimism, global and school-related happiness and life satisfaction among 10-12-year-old schoolchildren. *Applied Research in Quality of Life*, 10, 15–36.

55. Navarro, R., Yubero, S., & Larrañaga, E. (2018). Cyberbullying victimization and fatalism in adolescence: Resilience as a moderator. *Children and Youth Services Review*, 84, 215–21.
56. Nocentini, A., Fiorentini, G., Di Paola, L., & Menesini, E. (2018). Parents, family characteristics and bullying behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 41-50.
57. Olweus, D. (1993). Victimization by peers: Antecedents and long term outcomes. In K. H. Rubin & J. B. Asendorpf (Eds.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood* (pp. 315–341). London: Psychology Press.
58. Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 751–780.
59. Ortega-Baron, J., Buelga, S. Cava, M. J. & Torralba, E. (2017). School violence and attitude toward authority of student perpetrators of cyberbullying. *Journal of Psychodidactics*, 22, 14–23.
60. Ortega-Barón, J., Buelga, S., & Cava, M. J. (2016). The Influence of School Climate and Family Climate among Adolescents Victims of Cyberbullying. *Comunicar*, 24, 57–65.
61. Purcell, S. (2007). The parent-adolescent relationship, adolescents' disclosure to parents, and adolescent substance use. A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, faculty of the University of North Carolina at Chapel Hill, Department of Psychology.
62. Rodríguez, S., Cabanach, R.G., Valle, A., Núñez, J.C., & González-Pineda, J.A. (2004). Differences in use of self-handicapping and defensive pessimism and its relation with achievement goals, self-esteem and self-regulation strategies. *Psicothema*, 16, 625-631.
63. Ross, D. (2002). Bullying. In J Sandoval. *Handbook of crisis counseling, intervention, and prevention in the schools* (electronic version) 2nd ed. (pp. 105-135): Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates.
64. Segrin, C., Nevarez, N., Arroyo, A., & Harwood, J. (2012). Family of origin environment and adolescent bullying predict young adult loneliness. *The Journal of Psychology*, 146(1-2), 119-134.
65. Serafini, G., Muzio, C., Piccinini, G., Flouri, E., Ferrigno, G., Pompili, M., Girardi, P., & Amore, M. (2015). Life adversities and suicidal behavior in young individuals: A systematic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24, 1423–46.
66. Shavelson, R. J., Habner, J. J. & Stanton, G. G. (1976). Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407- 441.
67. Slater, M. D. (2003). Alienation, aggression, and sensation seeking as predictors of adolescent use of violent film, computer, and website content. *Journal of Communication*, 53(1), 105-121.
68. Storch, E. A., Brassard, M. R., & Masia-Warner, C. L. (2003). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescence. *Child Study Journal*, 33, 1–18.
69. Swearer, S. M., & Espelage, D. L. (2011). Expanding the social-ecological framework of bullying among youth. *Bullying in north American schools*, 3-10.
70. Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277–87.
71. Tomás, J. M., & Oliver, A. (2004). Análisis psicométrico confirmatorio de una medida multidimensional del autoconcepto en español. *Interamerican Journal of Psychology*, 38, 285-294.
72. Van Dijk, M. P., Branje, S., Keijsers, L., Hawk, S. T., Hale, W. W., & Meeus, W. (2013). Self-concept clarity across adolescence: Longitudinal associations with open communication with parents and internalizing symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(11), 1861–1876.
73. Vandoninck, S., D'Haenens, L., & Roe, K. (2013). Online risks. *Journal of Children and Media*, 7(1), 60-78.
74. Waasdorp, T. E., & Bradshaw, C. P. (2015). The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 56(5), 483–488.
75. Wachs, S., Jiskrova, G. K., Vazsonyi, A. T., Wolf, K. D., & Junger, M. (2016). A cross-national study of direct and indirect effects of cyberbullying on cybergrooming victimization via self-esteem. *Psicología Educativa*, 22, 61–7.
76. Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45(4), 368-375.
77. Willard, N. E. (2007). The authority and responsibility of school officials in responding to cyberbullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, S64–S65.
78. Williams, A. L., & Merten, M. J. (2011). IFamily: Internet and social media technology in the family context. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 40(2), 150–170.
79. Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308–1316.